

kdo ga je nataknil na te vejice in kdo je spletel te gugalnice? In kdo je napeljal tu sem reko, deročo in penasto?

Tu nismo moja drevesa, tu ni moje Agice, Kraut naj kar ostane, če je tu spodaj, šepeče Janči, jaz nočem ostati. Z vsemi tremi, tudi s četrto, suknjinim rokavom, si pomaga navkreber. Strmina je prijaznejša kot telo z berglami, ne udarja ga po nožnih palcih, odpira mu svojo mehko med podrastjo, Janči to čuti, hladi mu bolečine v nogah in v roki, boli, boli, in prsti grebejo zmeraj bolj onemoglo.

»A — i — co i — em!« zavpije Janči tako močno, da njegov glas priključuje človeka. Za njim drugega, tretjega. Bližajo se vedno hitreje in hitreje.

Matičetov

V začetku je bila poezija?

Odlomek iz predgovora k prvi knjigi »Slovenskih ljudskih pesmi«

V Kotnikovem Pregledu slovenskega narodopisja beremo, da Štrekljeva zbirka v slovenski folkloristiki pomeni »skoraj to, kar pomeni Kosovo Gradivo v slovenski historiografiji« (*Narodopisje Slovencev* I, 38): thesaurus in mejnik v razvoju stroke. Nesreča je hotela, da je ta mejnik ostal torzo. Morda še bolj tragično je, da Štreklju ni bilo dano izkoristiti dragocenih spoznanj ob rokopisnem gradivu akcije za zbiranje »Ljudske pesmi v Avstriji« (1906—1914). Tega gradiva njegov učenec in naslednik J. Glonar ni imel v rokah, ko je leta 1923 kritično pretresal delo svojega predhodnika. Tedaj se je med drugim obregnil tudi ob predvidena kazala, posebej ob kazalo pevcev, češ:

»Kaj naj nam pomaga register vseh pevcev in pevk? Smisel ima pri Hrvatih in Srbih, kjer je pevec po poklicu naravnost strokovnjak in umetnik, pri nas pa, kjer poje »ore rotundo« takorekoč ves narod, bi s takim kazalom dobili samo kopico gluhih imen, ki so popolnoma slučajno prišla do tega odlikovanja in nam, posebno če so že davno mrtva, ne vedó nič več povedati.«

Glonarju so se oči odprle šele kasneje — ob Murkovem »Poročilu« leta 1929 (Etnolog 3, 35—37) ali ob srečanju s samim gradivom »Ljudske pesmi v Avstriji«. Kot bi skušal popraviti svojo nekdanjo prenačljeno sodbo, ki smo jo tu navedli, je leta 1939 počastil eno izmed pevk celo s tem, da je njeno risbo postavil na naslovno stran zbirke *Starih žalostnih*. Vsaj ta pevka — Katra Zupančič Živčkova iz Vinj nad Dolskim — zanj torej ni bila več zgolj »gluho ime«. Potruditi pa se bo treba, da tudi za starejši čas, celo pri imenih, ki »so že davno mrtva«, dosežemo, da nam bojo vendarle še kaj »povedala«. Le pomislimo npr. na Marinko Bóbnico, »sedemdesetletno

* SLOVENSKE LJUDSKE PESMI. Prva knjiga: pripovedne pesmi — 1. Uredili Z. Kumer, M. Matičetov, B. Merhar, V. Vodušek. Izide v kratkem pri Slovenski matici v Ljubljani.

Mórkinjo« (Morje pri Framu), ki je leta 1844 zapela Cafu na ducate pesmi: ob njih nepričakovano zaslutimo pevsko repertoarno in oblikovno bogastvo pred zatonom 18. stoletja (saj se pevci ponavadi nauče peti že v mladosti). Če ne poznamo slovenskih sodobnikov Vukovemu Višnjicu in Podrugoviću, to še ne pomeni, da nimamo ali da sploh nikoli nismo imeli svojih pevcev, ampak le to, da se je naša folkloristika premalo zanimala zanje. Za pevko »Mlade Brede«, Žakljevo mater Ano Ažbe iz Javorja v Poljanski dolini, se je moral npr. zavzeti filolog Nahtigal, češ da »zasluži vso pozornost in natančnejši življenjepis. Ona je nekak slovenski ženski Filip Višnjic« (*Slovenski jezik* 1940, 37). Ostra, apriorna Glonarjeva ločitev slovenskih ljudskih pevcev od srbohrvaških po kvaliteti je potemtakem nevzdržna. To so prepričljivo pokazale tudi poglobljene terenske raziskave po zadnji vojski. Le zakaj naj bi bil hrvaški ali srbski pevec »po poklicu naravnost strokovnjak ali umetnik«, slovenski pa ne?! Tu zadaj bo nemara še zmerom kanec tistega manjvrednostnega občutka, ki je npr. Kopitarja pripeljal do tega, da je slovensko ljudsko pesem pustil čisto vnemar; Macuna do sklicevanja na nekakšno »pravilo: da slovensko narodno pjesništvo imade boljih napjevah (melodiah), a tako zvano srbsko ili bolje štokavsko, bolji i ljepši sadržaj kao i veću pjesničku vriednost« (*Neven* 1856, 43); Levstika pa celo do nemogoče trditve v Popotovanju: »Ako bi mi tudi imeli Vuka, nimamo pesmi, da nam bi jih zbiral.« Blišč srbohrvaške pesmi, ki je naglo zaslovela širom po Evropi, je pri nas povzročil tudi to, da je prilastek »narodna« v zvezi s pesmijo za dolga desetletja skoraj popolnoma izrinil (v Prešernovem krogu še veljavni) domači prilastek »ljudska«.

Če se vrnemo k našim pevcem, bi takim starim gluhih-negluhim imenom, kot so Ana Ažbe, Marinka Bóbnica in Katra Živčkova, danes mimogrede lahko dodali vrsto novih. Ob istem času ko Katra Živčkova, to je na začetku našega stoletja, so se posebno izkazale še Alojzija Novak iz okolice Trebnjega na Dolenjskem (M. Hubad je od nje zapisal več ko 300 pesmi), Terezija Rajh iz Dramelj pri Celju, Marija Tement iz Zatolič v Slovenskih goricah. Po letu 1945 pa smo spoznali med drugimi Marijo Špekonja iz Laz v Nadiški dolini, Frančiško Jemec Pangrévo iz Žej pri Dobu, Giuliano Najda Klítawo iz Bile v Reziji, Jožeta Jegliča Javorška iz Česnjic v Tuhinjski dolini, Matijo Koštrica iz Žižkov pri Črensovcih, Andreja Kranjca iz Dobca nad Cerknico. S temi in njim podobnimi varuhi in postvarjavci slovenskega pesemskega izročila se bomo spet in spet srečavali v opombah k našim pesmim, na koncu zbirke pa bi se spodobilo posvetiti jim ne samo kazalo imen, kot ga je obljubljal Štrekelj, ampak temeljito študijo.

Kakor so v izdaji zbranih del slovenskih klasikov pri DZS študije predvidene za nazadnje, tako bo tudi v naši izdaji *Slovenskih ljudskih pesmi* mogoče z izčrpnimi obravnavami povzeti vse znanstvene sadove šele takrat, ko bo celotno gradivo natisnjeno in z raznimi kazali pregledno razgrnjeno pred javnostjo. Ta dan je seveda še precej odmaknjen, saj smo delo komaj zastavili. Preden bomo prišli do konca, bo folkloristika na to ali ono vprašanje verjetno že spet gledala drugače kot mi danes, vendar nas to ne more in ne sme zadrževati, da na razna vprašanja po svoji najboljši vednosti ne bi odgovarjali kar sproti, kakor se pač pojavljajo.

Želja ali bolje zahteva po komentirani izdaji našega celotnega ustnega izročila ni od danes ali od včeraj. Že skoraj pred sto leti je npr. F. Kočever

priporočal Matici, »da priredi vkupno izdajo vsega do sedaj nabranega narodnega blaga, in sicer v prvem redu pesmi, ter da za to izdanje tudi historično-filozofični in mitologični komentar priskrbi« (prim. Štrekelj IV, str. *9). Potreba po »historično-filozofičnem« komentarju je v načelu še danes živa, z »mitologičnim« pa je drugače. Za del pripovedne proze in za »mitična« izročila v vezani ali nevezani besedi je želji Kočeverjarja in njegovih sodobnikov ustregel — z veliko zamudo — šele J. Kelemina (*Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 1930; navednice pri »mitičnih« izročilih pomenijo naš pridržek glede marsičesa, kar je sprejel v zbirko). Ker smo tudi mi sami, mimo Štreklja, pri razvrstitvi pripovednih pesmi odprli poseben razdelek »Bajeslovnih in pravljicnih«, smo malone dolžni spregovoriti o tem kaj več. Plašč, ki ga je ukrojila mitološka šola, je preohlapien in se mnogim junakom naših pesmi ne poda. Nekatere izmed najbolj znanih je Kelemina v predgovoru razložil takole:

Kralj Matjaž: »V svojem jedru ni K. M. nič drugega kakor solnčni junak: to je izrekel že Sket.« *Pegam in Lambergar*: »Ciklus o vitezu Lamberžanu je paralela povedke o kralju Matjažu.« *Zarika in Sončica*: »Zarika, starajoča se gospa, živi na zahodu (Špansko), od vzhoda (Turško) prihaja njena sestra (solnce), ki postaja vsak dan lepša. Zarja jo ubije in nato sama umre.« *Mlada Zora*: »Enako se da razumeti tudi druga bajka. Brata, ki stražita Zoro, sta dva Dioskura.« *Sin nevede ubije očeta in mater* — naš tip 50: »Legendarna povest o sv. Matiji, ki stopi na mesto Perunovo, nam poroča, da zgradi Matija ‚za kazen‘ rimski most, ki je seveda mavrica.« Naš tip 59 — *Mrtvec pride po ljubico*: »Da ima povedka prvotno mitološki pomen, ne more biti dvomljivo; dozdeva se kot odganjek povesti o Lepi Vidi, ki jo dovede solnčni junak iz robstva domov.« *Lepa Vida*: »S. Rutar domneva . . . , da je Lepa Vida od morja do morja potujoča luna . . . [Lepo Vido] najdemo vselej v zvezi z morjem . . . Slično pravi tudi Nodilo o sh. Vidi, da jo je najti v bližini vode. To nam daje pravico, da približamo Lepo Vido vodni nimfi, imenovani Božja deklica . . .« (In po takih analogijah pride avtor do sklepa, da je tudi Lepa Vida) »soproga in sestra najvišjega bitja«!

Kakor vidimo, je Kelemina pritegnil pesmi, ki po današnjem prepričanju nimajo prav nič opraviti z mitologijo: Matjaž, Lambergar, Zarika in Sončica, Vida, Zora. Zraven teh je povzel v tekstnem delu ali samo omenil v predgovoru pesmi, ki smo jih tudi mi dali med »bajeslovne in pravljicne«: Riba Faronika, Trdoglav in Marjetica, Godec pred peklom, Sin ubije očeta in mater, Kraljič izbere za ženo kresnico siroto, »Lenora«, Zapuščena uroči nezvestega. Z uvrstitvijo teh pesmi se strinjamo, le razlage se nam zde prisiljene in zato nesprejemljive. Temu, kar so v sto letih uganili »mitologično« razpoloženi razlagavci našega izročila — od Nodila, Kreka, Sketa, Rutarja do Kelemine in Marolta — se danes z lahkim srcem odpovedujemo; njihovih domislic pri posameznih pesemskih tipih sploh ne omenjamo. Nasprotno pa skrbno beležimo pesemske paralele, sorodne motive v prozi, v verovanjih in šegah, ljudske razlage in kar je še takega v zvezi s pesmimi, ki smo jih uvrstili med »bajeslovne in pravljicne«.

Kako pa da Kelemina v svoji zbirki obravnava tudi pesmi, nam je v predgovoru lepo razložil sam: »Bajke s povedkami, legende, smešnice in pravljice so oblike narodne pripovedne umetnosti. Vendar moramo pripomniti, da bajka s povedko ni docela samostojna oblika v tej vrsti. Kajti bajka

kakor tudi povedka v prozaični obliki nudita malo več kakor golo snov; ta snov je nekoč tvorila vsebino krajših ali daljših pripovednih pesmi (balad večjega ali manjšega obsega). Balada s prostoversko vsebino npr. je pesem o Trdoglavu in Marjetici; balade z junaško (herojsko) vsebino so pesmi o Kralju Matjažu. Celotne naše najstarejše legende so nam sporočene v vezani obliki. Iz tega pa sledi, da moramo take pesmi prav tako upoštevati kakor nevezane povesti, ako zbiramo in preiskujemo verske in herojske snovi. — V življenju vezane poezije pa nastopi tekom časa kriza: narod zgubi smisel za vezano umetniško obliko; ostanki tega razpada pa so bajke in pripovedi (tudi legende) v nevezani besedi.«

Zelo mikavno: *V začetku je bila poezija!* Tudi če bi trditev obrnili za 180 stopinj in se zavzeli za nasprotno — *V začetku je bila proza!* — nemara ne bi bili dosti bližje resnici. Resnica je nekje med tema dvema skrajnostma, ne natanko v sredi niti ne pod tem in tem stalnim kotom, ampak na pre-makljivem, ne enkrat za vselej določenem mestu. Kelemina je pač grešil v tem, da je posploševal. Res imamo balade, spočete, rojene, zazibane in odrasle v verzih. Res imamo npr. precej legend, tudi starih, ki »so nam sporočene v vezani obliki«. Ni pa še ugotovljeno, ali so to res naše najstarejše legende in ali je res primarna njih pesemska oblika. Če tega dvojega ne moremo dokazati, bojo temelji stavbe sloneli na pesku. Vzemimo konkreten zgled.

Najstarejše legende, tiste z mitičnim ali pravljničnim jedrom in v krščanski preobleki, niso nekaj izključno slovenskega, zato njihove prvotne oblike ne moremo določati samo po tem, kar je bilo ugotovljeno na Slovenskem. Če je npr. pravljnična legenda ali legendarna pravljica o dvakrat rojenem človeku (naš tip 49) od Irske in Baltika pa do Sicilije in Krete stokrat sporočena v nevezani besedi in vsega trikrat — na Slovenskem — tudi v pesmi, kako naj si to razložimo? Namesto da bi vse postavili na glavo, bomo raje rekli: ta legendarno pravljnična tema v prozi je bila neznanemu Slovencu — ne vemo kdaj — tako všeč, da jo je upesnil. Verzificirana oblika je najprej doživela svoj (krajevno omejeni) vzpon in potem še svojo (prav tako omejeno) »krizo«, vendar nikakor ne bi mogli trditi, da so vse znane slovenske prozne variante (28 po številu) »ostanki« razpadle pesmi; in kaj šele preostalih sedemdeset proznih variant iz drugih krajev Evrope!

Zgodovine celih vrst (recimo legend, balad — z junaško ali drugačno vsebino — bajk, povedk, pravljic itn.) ni moč reševati globalno, ampak samo z nadrobnim študijem posameznih tem. Zgodovina vrst je lahko le rezultanta ali seštevek drobnih pa ne nepomembnih »zgodovin« pesemskih in proznih pripovednih tipov.

Glede našega sklicevanja na iste teme v nevezani besedi pripominjamo, da sta nam utirala pot že Krek in Štrekelj. Krek je ob Lenorini snovi (naš tip 59) pripomnil: »Sploh je mogoče opazovati, da je med pravljicami in pesnimi te vrste najožja zvez in nij mogoče enih brez drugih poznati. Pri prispodobljanji [= komparativnem študiju] je treba na oboje ozir jemati, ker nij nenavadno, da se ista snov v tem jeziku v pesni, v drugem v prozi obravnava, a se tudi v istem jeziku često oboje nahaja« (*Slovenski narod*, 24. VI. 1873). Štrekelj je prozne variante včasih samo omenjal (npr. pod št. 63 ali 202), včasih pa objavljaj pod črto (gl. št. 373, 430, 447, 961).

Ni naša stvar zagovarjati vsebinsko »lepoto« slovenskih ljudskih pesmi, njihovo številčno bogastvo, vrednost melodij — morda celo ob varljivem, im-

proviziranem primerjanju z blagom sosednjih narodov. Kot pripadniki narodne skupnosti smo preprosto dolžni poznati svojo preteklost, kakršna pač je. Krek je v »opazkah o izdaji slovenskih narodnih pesni« zadel v črno z izjavo, da bo naše celotno pesemsko gradivo, znanstveno predstavljeno, v pomoč »onim, katerim bode nalog, nam spisati slovensko kulturno zgodovino, katera nam je ravno tako potrebna, kakor kritična obširna splošna zgodovina našega naroda« (gl. Štrekelj IV, str. *11).

Naša pesemska dediščina je tudi danes v marsičem šele na pol odprta, ne do konca razrezana knjiga. Včasih celo pri že odprtih straneh ne vemo, ali smo prav razbrali čudne pismenke, prav razumeli skrivnostno govorico, prav slišali nenavadne glasove in akorde. Že ob prvih globinskih sondah v preteklost nekaterih naših pesmi (omenimo le Grafenauerjevi študiji o Lepi Vidi in o Spokorjenem grešniku) so prišla na dan spoznanja, ki bi jih v okvirih ljudskega pesništva niti optimisti ne mogli pričakovati. V sklepnih besedah k nekaterim tipom pesmi bomo prisiljeni na kratko povzeti že znana dognanja, tuintam bomo skušali vsaj nakazati smer prihodnjim raziskavam, včasih pa bomo tiho sledili ljudski modrosti: kdor molči, devetim odgovarja. Domišljijo je v delih te vrste treba brzdati, da bi neizkušeni, nekritični porabniki potem ne prisegali na delovne hipoteze. Kdajpakdaj seveda ni lahko kar potlačiti drzno misel, ki se človeku utrne med urejanjem gradiva. Ob nenavadni geografski razširjenosti pesmi Godec pred pekлом (t. 48) in junakovega imena (David) — od Slovencev naravnost k zahodnim Slovanom ali v nasprotni smeri od Lužice čez Moravsko na Gorenjsko in v Rezijo — smo npr. poskušali več razlag, vendar nam spet in spet vstaja potlačeno vprašanje, ki ga izrekamo le z velikimi pridržki: mar ni to morda analogija k nekim pojavom, ki jih počasi pa vztrajno nabirata lingvistika (F. Bezlaj) in historiografija (B. Grafenauer) v zvezi z naselitvijo Slovencev? Težava pa je v tem, da v jedru predkrščanska — orfejevska — snov v vseh treh žariščih (Lužica—Moravsko—Slovensko) nastopa v podobni krščanski preobleki.

Pri urejanju pesemskega gradiva so urednikom *Slovenskih ljudskih pesmi* zelo prav prišle njihove dolgoletne zbirateljske skušnje, poznavanje žive pesmi, njenih bioloških in ekoloških posebnosti. Za pravilno ocenjevanje zlasti starejšega gradiva je namreč še kako pomembno, da se lahko opiramo ne le na intuicijo in kabinetna ugibanja, ampak tudi in predvsem na znanje, pridobljeno v osebni terenski praksi. Tako oboroženi si o starejših virih upamo reči, da dajejo samo bolj ali manj približno podobo slovenske ljudske pesmi. Zapisi so oblikovno nepopolni, razvrstitev v kitice sploh ni upoštevana ali pa prav nedosledno, verzi niso ritmično pravilno podani itn. Skoraj vsi zbiravci so se, žal, zadovoljevali s tem, da jim pevci narekujejo besedila pesmi, ki so jih sicer vajeni peti in ne recitirati. Pri narekovanju pa se celo najboljšemu pevcu večkrat zatakne. Tako pridobljen tekst je torej samo približna podoba prave, péte ljudske pesmi. Če odmislimo zelo redke izjeme, smo dosledno nepopravljene zapise besedil dobili menda šele od nekaterih glasbenikov, ki so proti koncu 19. stoletja, posebej pa leta 1906 začeli zapisovati napeve. Kljub temu pa imamo slabih zapisov na pretek tudi še v 20. stoletju, prav do naših dni. Pred slabimi posnetki nas ne more čisto obvarovati niti magnetofon.

Ko po večletnih pripravah dajemo iz rok prvo knjigo *Slovenskih ljudskih pesmi*, nam je prijetna dolžnost zahvaliti se številnim prijateljem in sodelavcem, zasebnikom in ustanovam, ki so nam dali na razpolago svoje lastno ali pa njim v varstvo izročeno pesemsko gradivo. Če bi hoteli tu vse naštetih poimensko (sicer so skrbno navedeni vsak ob svojem prispevku), bi bil spisek predolg.

Zadnja hvaležna misel je namenjena tihim, skromnim, dostikrat žal neznanim pevcem in pevkam. Njihova imena ne samo da ne bi smela biti nikdar in nikomur »gluha«, ampak bi jih morali izpisovati z zlatimi črkami. Z občudovanja vredno, nesebično vnemo, ne da bi poudarjali svoj delež, hlepeli po priznanju, se zanašali na honorar ipd., so nam obvarovali dragoceno pesemsko izročilo iz preteklosti za prihodnost.

Potihem upamo, da bo izid te prve knjige, ki je obenem napoved obsežne zbirke v več knjigah, morda zdramil tega in onega, da bo prisluhnil, ali se poje in kako se poje v njegovem kraju. Prepričani smo tudi, da so še zasebniki in celo ustanove, ki hranijo stare pesmi, v lastnem ali tujem zapisu, v starih šolskih ali župnijskih kronikah, v rokopisnih pesmaricah pevk in pevcev . . . Kakorkoli, vsem se tu lepo priporočamo, če že ne za zapise ali prepise pa vsaj za kratko obvestilo: ta in ta v kraju tem in tem hrani to in to; tam in tam živi dober pevec, ki bi ga bilo vredno obiskati . . . Kolikor se bo le dalo, bomo vse novo gradivo skrbno upoštevali in s pridom pridružili k že znanemu. Zato vabimo k sodelovanju vse in vsakogar, ki mu bo to pisanje prišlo v roke. In že vnaprej hvala tudi tistim, ki bi prispevali eno samo pesem!

Problemi slovenske družbe

Janko Jeri

Pred šestnajstimi leti rešeno vprašanje

*»Poštenost v politiki je plod moči,
medtem ko je hinavstvo rezultat šibkosti.«*

(Vladimir Iljič Lenin)

Nedavna krizna oscilacija v jugoslovansko-italijanskih odnosih zavoljo zgodovinsko, politično in sicer anahronističnih italijanskih stališč, tez glede statusa nekdanje cone B STO (sedanjega Koprškega in Buiščine, ki sta integralna dela slovenske oziroma hrvaške republike) je v naši javnosti oživila razumljivo občutljivost in zanimanje za bolj poglobljeno poznavanje problematike naše zahodne meje po koncu zadnje vojne. Ob tem velja opozoriti, da prav zgodovinska geneza reševanja tržaškega vprašanja po letu 1945 meritorno potrjuje, da je bil dogovor iz leta 1954 dokončna rešitev in da je povsem enako-